

..... น้อมรำลึก.....

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

(ช วง บุน นาค)

อ. ประไพ จินตแสวง

๑๙ มกราคม ๒๕๒๕ เป็นวันสำคัญวันหนึ่งในประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้มีคุณานุกุณเป็นเอนกประการต่อสำนักของชาวบ้านสมเด็จเจ้าพระยาทุกคนได้กล่าวถึงแก่พิราลัย นับถึงบัดนี้วันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๔๓ ได้เวียนมาบรรจบครบรอบปีที่ ๑๑๘ พอดี สถาบันการศึกษาบ้านสมเด็จฯ เรียกวันนี้ว่า “วันพิราลัย” เพื่อให้ครูอาจารย์ ทั้งศิษย์เก่าปัจจุบันตลอดจนประชาชนในละแวกนี้ และผู้ที่เคารพนับถือด้วย ได้น้อมรำลึกในความดี โดยหวังที่จะปลุกจิตสำนึกให้อนุชนได้เข้าใจ และเห็นความสำคัญของผู้ที่มีความตั้งมั่นในอันที่จะประกอบภารกิจที่เป็นคุณต่อสังคม และประเทศชาติด้วยแก่การที่จะรับไว้เป็นเยี่ยงอย่างที่ดี และได้ปฏิบัติดีตาม

สถาบันฯ ได้จัดงานเนื่องในวาระคล้ายวันพิราลัยของสมเด็จพระยาฯ โดยการประกอบพิธีสักการะบูชาสมเด็จพระเจ้าด้วยดอกไม้ธูปเทียน พร้อมถวายเครื่องสังเวทียบรรพตามแบบประเพณี ส่วนพิธีทางศาสนาก็จัดขึ้น ณ อาคารสมาคมนักเรียนเก่าบ้านสมเด็จฯ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ถวายภัตตาหารเพล บังสุกุล และถวายจตุปัจจัย

ไทยธรรม พิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศแก่สมเด็จพระยาฯ สถาบันถือเป็นประเพณีที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายทศวรรษ จนกระทั่งปี พ.ศ.๒๕๒๐ เมื่อมีการสร้างอนุสาวรีย์สมเด็จพระยาฯ จึงเพิ่มประเพณีการวางพวงมาลา ณ ลานอนุสาวรีย์ และถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติต่อมาจนทุกวันนี้

ประเพณีเคารพสมเด็จพระ

เจ้าพระยาฯ ผู้มีพระคุณต่อสถานศึกษาแห่งนี้ เป็นการแสดงความกตัญญูทเวทิตา ทั้งเป็นการเทิดทูนเผยแพร่เกียรติประวัติของสมเด็จพระยาฯ

ซึ่งได้รับพระราชทานสร้อยนามยกย่องมาแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในที่ “มหาบุรุษรัตโนดม” ฉะนั้นในวาระคล้ายวันพิราลัยของสมเด็จพระยาฯ จึงใคร่ขอนำเกียรติประวัติตำแหน่งทางราชการ บุคลิกภาพและอัธยาศัย ตลอดจนบทบาทและผลงานอันทรงคุณค่าด้านต่างๆ มาเสนอโดยสรุป เพื่อเป็นการประกาศเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

เกียรติประวัติและตำแหน่งทางราชการ

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

เป็นผู้สืบสกุล โดยตรงจากเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุณนาศ) ซึ่งเป็นต้นสกุลบุณนาศชั้นที่ ๑ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุณนาศ) เป็นชั้นที่ ๒ และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุณนาศ) เป็นชั้นที่ ๓

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นบุตรชายคนโตของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ กับท่านผู้หญิงจันทร์ สมภพในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมัยรัชกาลที่ ๒ และได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่การงานสูงขึ้นตามลำดับ จนได้เป็นเจ้าพระยาสมเด็จเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ ๔ และเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ ๕ “ผู้มีอำนาจได้สิทธิขาดราชการทั้งปวง มีสรรพอาญาสิทธิ์ถึงประหารชีวิตคนกระทำความผิดอุกฤษฏ์โทษได้ มีมหันตเดชานุภาพยิ่งใหญ่ไม่มีผู้เสมอ” และมีอำนาจสิทธิขาดในราชการแผ่นดินทั่วราชอาณาจักรได้พระราชทานยศสูงสุดเป็น “สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์” ทรงดวงตรามหาสุริยมณฑล เป็นตราเทพบุตรขักรถในการปฏิบัติราชการ ซึ่งสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้ยึดถือเป็นตราประจำองค์และ ถือเป็นสัญลักษณ์แทนตัวท่าน สมเด็จเจ้าพระยาฯ ได้นำตราสุริยมงคลนี้มาดัดแปลงเป็นรูปพระอาทิตย์แบบฝรั่ง เลียนแบบตราพระอาทิตย์จากพระราชวังแวร์ซายส์ ประเทศฝรั่งเศส สำหรับใช้เป็นการส่วนตัว เช่น

สร้างสิ่งของเครื่องใช้หรือก่อสร้างถาวรวัตถุแบบต่าง ๆ ตราประทับตราสุริยมณฑลหรือตราสุริยะหรือตราพระอาทิตย์แบบฝรั่งกำกับไว้เสมอ ตราเหล่านี้ปรากฏอยู่ที่วัดบุปผารามและที่อื่น ๆ

พร้อมกันนั้นรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานเครื่องยศเทียบเท่าเจ้าต่างกรมชั้นกรมหลวงมี ๘ อย่างด้วยกัน คือ

๑. มาลาเครื่องยศ

๒. เลื่อทรงประพาส
๓. ดาบฝักทองคำ
๔. พานหมากทองคำ
๕. คนโททองคำ
๖. กระโถนทองคำ
๗. ทียบไม้แดงลงยา (คือ ทียบหมากทองคำลงยา)
๘. ที่ขาทองคำ

คำสั่งของสมเด็จเจ้าพระยา เรียกว่า “พระประกาศน” ดังนั้นสมญานามใช้แทนตัวสมเด็จเจ้าพระยาฯ บางครั้งเรียกว่า “พระประกาศน” หรือ “สมเด็จพระประสาท”

บุคลิกภาพและอัธยาศัย

การดำเนินชีวิตของสมเด็จเจ้าพระยาฯ มีลักษณะแบบไทย ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็สนใจวิทยาการของชาติตะวันตกเพื่อนำมาใช้ให้ประโยชน์ส่วนตัวและบ้านเมือง การแต่งกายไม่พิถีพิถันมากนัก นิยมการเล่นบิลเลียดและหมากกรุก มีรสนิยมการดูละคร ฟังดนตรีและฟังเพลง ด้านความสัมพันธ์ในครอบครัว มีความรู้สึกผูกพันกับสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะกับท่านผู้หญิงจันทร์ ผู้เป็นมารดา

อัยยาศัยส่วนตัวของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นคนถ่อมตัว ทั้งที่มีความปรีชาสามารถและรอบรู้อย่างยิ่ง มักแสดงความเป็นมิตรไมตรีกับทุกคนและนิยมคบหากับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะพวกมิชชันนารีอเมริกัน มีใจกว้างขวาง ดังปรากฏที่หน้าบ้านของท่านมีป้ายติด มีข้อความแสดงการต้อนรับและเชื้อเชิญผู้เป็นมิตรสหายว่า "นี่เป็นบ้านหลวงนายสิทธิ์ ขอเชิญท่านสหายทั้งหลาย"

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีวิสัยทัศน์กว้างไกลเห็นการณ์ไกล คือ มีความคิดก้าวหน้า เล็งเห็นผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นสำคัญ โดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นยุคแห่งการแสวงหาอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ในทวีปเอเชีย สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นคนสมัยใหม่ที่ยินดียอมรับความเจริญของตะวันตกจึงได้ศึกษาภาษาอังกฤษและมีความรู้เป็นอย่างดี แม้จะสนใจคบหาสมาคมกับชนต่างชาติก็ตาม แต่มิได้มีความประสงค์ที่จะเปลี่ยนวิถีชีวิตหรือขนบธรรมเนียมตามแนวคิดแบบไทยๆ

นอกจากนี้ชาวต่างชาติต่างๆ ยังได้บันทึกบุคลิกภาพ และอัยยาศัยของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ไว้ด้วยความนิยมชมชื่นไว้หลายแห่งด้วยกัน อาทิ

หมอบรัดเลย์ ชื่นชมว่า "...ขุนนางหนุ่มผู้ทำทางคมขำ ฉะฉานและพูดจาไพเราะ..."

เซอร์จอห์น เบาริง กล่าวสรรเสริญว่า "...ท่านเป็นคนรักบ้าน รักเมืองมีใจดีเลิศ และฉลาดเฉลียวแหลมที่สุดคนหนึ่งที่หาได้ในประเทศตะวันออก..."

เบาริงเช่นกัน กล่าวยกย่องว่า "...ท่านก็เป็นคนฉลาดที่สุด เห็นอกว่าผู้ใดที่เราได้เคยพบมา ทั้งมีกิริยาอัธยาศัยสุภาพอย่างผู้ดี และรู้จักพูดจาไพเราะเหมาะแก่การ..."

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ยังมีอัยยาศัยหนักแน่นโน้มไปในความยุติธรรม เทียงธรรม และซื่อตรง มิได้เห็นและเกรงแก่ผู้ใด กอปรด้วยการยึดถือ

คุณธรรมเรื่องความซื่อสัตย์ต่อผู้มีพระคุณเป็นที่ยิ่งมีความยึดมั่นกตัญญูและจงรักภักดีต่อพระราชวงศ์จักรีอย่างยิ่ง ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้ยาก

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นรัฐบุรุษที่มีบทบาทเด่นที่สุดท่านหนึ่งในประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ผลงานอันทรงคุณค่าด้านต่างๆ ล้วนสร้างความมั่นคงให้ประเทศชาติอาทิ

บทบาทด้านการปกครองและเศรษฐกิจ

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีบทบาทเด่นที่สุดท่านหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทย ได้รับมอบหมายให้ทำการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มั่นคงเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ได้แก่ การสร้างถนน ชุดคลอง สร้างป้อมปราการ พระราชมณฑลเชียรสถานในพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังนอกเขตพระนคร เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้รับการยกย่องว่าเป็นนักปกครองที่มีอิทธิพล และมีความสามารถยิ่งของประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ที่สามารถรักษาเอกราชอธิปไตยของชาติไว้ได้ตลอดสมัยที่ดำรง ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินท่ามกลางภัยอันตรายจากการคุกคามอธิปไตยของประเทศตะวันตกที่มุ่งมาแสวงหาอาณานิคม และผลประโยชน์ในประเทศแถบทวีปเอเชีย เป็นการนำประเทศ ไปสู่ศักราชใหม่แห่ง "สยามใหม่" (New Siam) โดยพร้อมที่จะยอมรับวิทยาการสมัยใหม่จากชาติตะวันตก

นอกจากนี้ ยังดำเนินการปราบปรามผู้ทุจริตคิดมิชอบ เช่น ปราบพวกอั้งยี่ให้สงบราบคาบลงได้ด้วยวิธีการอันแนบเนียนอีกทั้งเป็นนักเศรษฐกิจ การคลังสามารถแก้ไขภาวะเงินเฟ้อ เงินปลอมได้อย่างเรียบร้อยและยังได้วางรากฐานทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ให้แก่ประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะในเรื่องการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากแบบผูกขาดมาเป็นแบบเสรี

บทบาทด้านการต่างประเทศ

การที่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้เคยทำงานร่วมกับ ท่านบิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ตั้งแต่ ครั้งรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะในกิจการที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศ จึงทำให้มีโอกาสติดต่อสนิทสนมกับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะพวกมิชชันนารีอเมริกัน สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จัด อยู่ในกลุ่มระดับผู้นำคนรุ่นใหม่คนหนึ่งของของประเทศไทยที่เป็นฝ่ายหัวก้าวหน้า ซึ่งหมายถึงคนหัวสมัยใหม่ที่ยินดี ติดต่อกับและรักความเจริญของชาติตะวันตก เป็นการนำ ประเทศไปสู่ศักราชแห่ง“สยามใหม่”(New Siam) ทำให้ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้ชื่อว่าเป็นคน “หัวสมัยใหม่” ของ ไทยในยุคนั้นและเป็นผู้ที่มีความคิดเห็นทันสมัยกว่า คนอื่นในสมัยนั้น จึงได้นำความเจริญด้านศิลปวิทยาการและ เทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ กอปรด้วยเป็นผู้สันทัดใน ธรรมเนียมฝรั่งและทางการทูต และสามารถพูดภาษาอังกฤษได้ อย่างแคล่วคล่อง จึงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ในราช การที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างประเทศ เช่น การที่ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เข้า ร่วม ทำสนธิสัญญากับนานาประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๓ และ รัชกาลที่ ๔ จนบรรดาชาวต่างประเทศที่มีโอกาส ติดต่อกับ ท่านต่างยกย่องสมเด็จพระเจ้าพระยาฯว่ามีอัธยาศัย ดีมีสติปัญญา ฉลาดเฉียบแหลมและมีความสามารถ ยอดเยี่ยม

บทบาทด้านการทหาร

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีความรู้ทางด้านทหาร เป็นอย่างดีเมื่อครั้งเป็นจมนไวยวรรณาดได้เป็นทัพหน้า ไปตีเมืองบันทายมาศ ในการทำสงครามกับญวนในสมัย รัชกาลที่ ๓ แต่กระทำการไม่สำเร็จ และเป็นผู้ที่มีความ ฉลาดหลักแหลมเข้มแข็งเด็ดขาดอย่างยิ่ง เช่น ช่วยแก้ไข สถานการณ์แทนบิดา เมื่อกรมขุนพิพิธโภคภูเบนทร์ทรง ระดมพล นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ยังได้อำนวยการ

การขุดคลองสร้างป้อมก่อกำแพงเพื่อประโยชน์ทางยุทธ ศาสตร์ในกรุงเทพมหานครหลายแห่ง ในการฝึกหัดและ จัดระเบียบการทหารบกและทหารเรือตามแบบตะวันตก และยังเป็นผู้บังคับบัญชาการฝึกทหารอย่างยุโรปอย่าง เป็นพิเศษ และจัดหาอาวุธปืนใหญ่ชนิดต่าง ๆ มาใช้รักษา ป้องกันพระนครเป็นจำนวนมาก

ผลงานด้านการช่างและสถาปัตยกรรม

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ สนใจในวิทยาการสมัยใหม่ ที่พวกมิชชันนารีนำเข้ามาเผยแพร่ เช่นทางวิชาการช่าง สถาปัตยกรรม และเทคนิคต่าง ๆ ตามแบบตะวันตกจน สามารถต่อเรือแบบฝรั่งโดยอาศัยตำราการต่อเรือภาษา อังกฤษได้ ถือว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นผู้บุกเบิกการต่อ เรือแบบฝรั่งขึ้นเป็นคนแรกของประเทศไทยอันแสดงถึง อัจริยะ ในด้านการช่างของท่านที่สามารถนำเทคโนโลยี ของตะวันตกมาสร้างสรรค์ประเทศชาติให้รุ่งเรืองเป็น การวางรากฐานการต่อเรือสมัยใหม่ในเวลาต่อมา เรือ กำนันอย่างฝรั่งที่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ต่อขึ้นนั้นได้นำมา ใช้ในราชการต่าง ๆ เช่น ราชการทัพศึก เป็นการเสริม สร้างทางนาวิของไทยให้เข้มแข็งขึ้นอีกด้วย เช่น ใช้ใน ราชการปราบจลาจลภายในประเทศ และในการต่อสู้

ป้องกันอริราชศัตรูจากประเทศมหาอำนาจ ดังในการสู้รบกับฝรั่งเศสในเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ สามารถต่อเรือกำปั่นอย่างฝรั่งไว้ใช้ในราชการได้เป็นคนแรกของไทย ขณะที่มียายุเพียง ๒๖ ปี เป็นที่เลื่องลือกันทั่วไปทั้งในหมู่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ

การที่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ศึกษาภาษาอังกฤษอย่างลึกซึ้ง ทำให้สามารถอ่านตำราการต่อเรือแบบฝรั่งที่เป็นภาษาอังกฤษและนำมาปฏิบัติให้เป็นจริงได้ ขณะที่ท่านมีตำแหน่งเป็นหลวงนายสิทธิ นายเวรมหาดเล็ก ได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยเหลือท่านบิดาต่อเรือประเภทต่างๆ อยู่ที่เมืองจันทบุรี และได้ต่อเรือกำปั่นใบชนิดปริกอย่างฝรั่งขึ้นเป็นลำแรก นำเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ พระราชทานชื่อเรือว่า “แกลวกกลางสมุทร” เรียกเป็นชื่อฝรั่งว่า “แอเรียล” และได้นำไปใช้ในราชการทัพปราบเจ้าแขกที่ก่อการจลาจลที่บักซี้ได้

นอกจากนี้ยังได้ต่อเรือกลไฟชนิดเรียวอร์ชชื่อ “เรือสยามอรุสมุพล” เป็นเรือกลไฟลำแรกที่ต่อในประเทศไทย โดยสั่งซื้อเครื่องจักรจากเมืองนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา ใช้เป็นเรือสำหรับออกไปรับ-ส่งทูตจากสันดอนปากน้ำเจ้าพระยาเข้ามากรุงเทพฯ และเป็นเรือพระที่นั่งเสด็จประพาสทางทะเล และยังได้ต่อเรือพระประเทียบ และเรือประเภทต่างๆ อีกมากมาย

“กระโจมไฟสันดอน” เป็นชื่อประภาคารสันดอนดวงแรกของไทยที่สร้างขึ้นด้วยทุนทรัพย์ส่วนตัวของ

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินเรือในยามกลางคืน ในรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสร้างประภาคารสันดอนปากน้ำเจ้าพระยา เพื่อเป็นเครื่องหมายในการนำเรือราชการ และเรือสินค้าผ่านสันดอน เข้าออกได้โดยสะดวก “กระโจมไฟสันดอน” ใช้เป็น เครื่องหมายเดินเรือมาเป็นเวลานานถึง ๕๕ ปี ๒๒ วัน ได้เลิกใช้ไปเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๗๒

ผลงานด้านพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นผู้ที่มีจิตใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ได้ปฏิบัติตนตามประเพณีของพระพุทธศาสนา เช่น การอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระบวรพุทธศาสนา ได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสร้าง และปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ที่ประจักษ์ชัดก็คือ ที่จังหวัดราชบุรีเป็นตัวอย่าง สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้สร้างวัดสมเด็จพระสาทรรัตนารามและวัดศรีสุริยวงศาราม ปัจจุบันเรียกกันสั้นๆ ว่า “วัดศรีสุริยวงศ์” เป็นวัด ประจำตระกูลขุนนาค ที่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ สร้างขึ้น ด้วยทุนทรัพย์ส่วนตัว ศิลปะการก่อสร้างเป็นลักษณะ สถาปัตยกรรมทางตะวันตก อันเป็นที่นิยมของคนในสมัย นั้นและเป็นลักษณะเด่นชัดของวัดนี้ ฝีมือช่างประณีตงดงามและยังสร้างวัด “บ้านช่อง” วัด “โคกตะลุง” อีกด้วย

นอกจากนี้ยังได้ปฏิสังขรณ์ “วัดสัตตนารถปริวัตร” จังหวัดราชบุรีด้วย ส่วนวัดที่ปฏิสังขรณ์ในเขตกรุงเทพฯ มี “วัดประยูรวงศาวาส” ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ รับหน้าที่ปฏิสังขรณ์วัดต่อจากท่านบิดา วัดบุปผาราม และวัดวงษ์ฆ้องที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นการอนุรักษ์ช่างฝีมือให้เจริญรุ่งเรือง

นอกจากนี้ยังเป็นผู้ริเริ่มในการนำศิลปะทางตะวันตกมาประยุกต์ใช้ในการสร้างวัดอีกด้วย

ผลงานด้านวรรณกรรม การละคร และการดนตรี

ผลงานด้านวรรณกรรม สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้ส่งเสริมให้มีการแปลพงศาวดารจีนเป็นภาษาไทย เพราะเห็นว่าการอ่านพงศาวดารจีนเป็นการประเทืองสติปัญญาของผู้อ่านให้มีความเฉลียวฉลาด สามารถหยั่งรู้จิตใจคนตลอดจนให้ความรู้ทางด้านตำราพิชัยสงคราม เหมาะสำหรับนักปกครอง หรือขุนนางทั่วไป ทั้งยังส่งเสริมวัฒนธรรมทางจิตใจในเรื่องของความกตัญญูความเสียสละ และความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์อีกด้วย

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จึงให้การสนับสนุนการแปลพงศาวดารจีนเป็นภาษาไทยอย่างเต็มที่ รายชื่อพงศาวดารจีนที่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีพระประสงค์ให้แปลขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ รวมมี ๑๙ เรื่อง อาทิ เรื่องไซจัน น้ำซ่อง ชีเตงซันเจงไซ เป็นต้น

ด้านการละคร สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นผู้หนึ่งที่ได้สนับสนุนให้มีละครหญิงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ท่านได้หัดละครขึ้นในทำเนียบของท่านจนมีชื่อเสียง และได้เคยแสดงถวายแต่รัชกาลที่ ๔ หลายครั้ง

การเล่นดนตรีในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับการฟื้นฟูเช่นเดียวกับการละคร คณะละคร นักดนตรี และนักร้องของท่านหลายคนได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในสมัยนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีรสนิยมสูงมากในการดูละคร ฟังดนตรีและเพลง และยังโปรดฟังการขับเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผนมาก โดยเฉพาะตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือน ขุนช้างและได้นางแก้วกิริยา และตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ยังเป็นผู้ให้กำเนิดเพลงที่มีชื่อเสียงแก่ดนตรีไทย เช่น เพลงพระอาทิตย์ชิงดวง เพลงเทพบรรทม เพลงบุหลัน ๓ ขึ้น เป็นต้น

เกียรติประวัติ ผลงานที่ทรงคุณค่าด้านต่างๆ และบทบาทที่โดดเด่นของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ รัฐบาลแห่งประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างความเจริญมั่นคงให้แก่ประเทศชาติมากมายเหลือที่จะพรรณนาได้หมดสิ้น จึงขอสรุปด้วยการทูลเชิญพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงยกย่องเกียรติคุณ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

“เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมันตพงศ์พิสุทธิ มหาบุรุษรัตโนดม ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในแผ่นดิน แต่ในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ มาช้านาน ได้มีคุณูปการในราชกิจน้อยใหญ่เป็นอันมาก ได้ทำนุบำรุงพระราชอาณาจักสยามอุดหนุนกระแสนพระราชดำริมิให้เพลิงพล้ำต่ออริราชศัตรูภายในภายนอกจำพวกที่คิดจะเบียดเบียนกรุงเทพมหานครโดยอำนาจให้เสื่อมถอยกำลังสงบไปได้โดยยุติธรรม และจัดการแผ่นดินให้ผาสุกเป็นปรกติเรียบร้อยดี มิได้มีวิหิงสาอุบัติวาทการณ์อันใดอันหนึ่ง ครั้นถึงในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้รับตำแหน่งที่ผู้สำเร็จราชการ ฉลองพระเดชพระคุณโดยอภัยอาศัยเทียงธรรม ชื่อตรง มิได้เห็นแลเกรงแก่ผู้ใด จะว่ากล่าวตัดสินการสิ่งใด จะเป็นคุณประโยชน์ทั่วกัน และเป็นแบบอย่างต่อไปภายหน้าสืบกาลนาน”

๑๙ กันยายน ๒๕๔๒

เอกสารอ้างอิง

- เฉลิม มากนวล. “ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)” อนุสรณ์สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เนื่องในวันคล้ายวันพิราลัย ๑๙ มกราคม ๒๕๒๖
- วิเชียร ทัพประเสริฐ. “ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์” พิพิธภัณฑ์บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ
- วิภา ศิริบุญรัตน์และคณะ. ผลงานด้านวัฒนธรรมของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
- สุวรรณา สังจวีวรรณ. “สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)” ๑๐๐ ปีบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา